

El turisme en les comunitats lingüístiques mitjanes

JOAN MELIÀ GARÍ

*Doctor en Filologia Catalana
Universitat de les Illes Balears*

Resum

En aquest article, a partir de l'experiència de les Illes Balears es planteja la incidència que l'activitat turística té sobre la situació sociolingüística de la societat receptora. Una incidència que, en societats minoritzades lingüísticament, si no s'hi arbitren mesures compensatòries, sol tendir a arraconar la presència social i ambiental de la llengua del territori i, en conseqüència, la seva vitalitat, tant des del punt objectiu com subjectiu. En aquests casos, la llengua territorial es troba doblement interferida: pel model d'ordenació lingüística de l'estat i per l'activitat turística tendent a supeditar el funcionament empresarial als interessos econòmics immediats.

A més, també es proposen algunes mesures, assumibles des de la mateixa activitat turística, per a contrarestar el sacsejament lingüístic que suposa aquesta indústria.

Paraules clau: turisme, sociolingüística, llengües minoritàries, Illes Balears

Abstract

From the experience of the Balearic Islands as its starting point, examines the influence of tourist activity on the sociolinguistic situation of the host society. An influence which, if compensatory measures are not taken, tends to corral the social and environmental presence of the territorial language and, as a consequence, its vitality, both from an objective and a subjective point of view. In these cases, the territorial language is doubly disturbed: by the state model of linguistic order and by tourist activity that tends to subordinate business functioning to immediate economic interests.

Further, some measures will also be proposed, which may be assumed within the tourism activity, to counteract the linguistic upheaval supposed by this industry.

Keywords: tourisme, sociolinguistic, minority languages, Balearic Islands

El turisme incideix sempre sobre el procés evolutiu de les societats receptores. Aquesta incidència té aspectes positius, evidentment, però també en té de negatius. Tothom hi deu estar d'acord, en l'existència de es dues cares de la moneda turística, encara que, probablement, hi

hauria divergències si es tractàs de col·locar aquests aspectes en un costat o a altre. L'activitat econòmica i les ocupacions laborals, la demografia i l'urbanisme, els costums i la percepció de la moralitat, la cohesió social... són modificats per la influència de l'activitat turística, amb més o menys intensitat segons, entre altres factors, el volum que socialment representa.

D'altra banda, la mirada externa sovint s'apropia del punt de vista que adopten els autòctons. Els productes propis tradicionals passen a adjectivar-se amb la indicació de la pertinença a aquell territori, no sols en els usos adreçats als externs, sinó també als autòctons. S'avalua de nou la realitat i es fa a partir de la percepció externa. Així mateix, els mitjans de comunicació tendeixen a dedicar especial atenció a la realitat produïda per l'activitat turística, mentre que la descripció de la realitat que se'n manté al marge per pes noticable.

La realitat lingüística de les societats d'acollida, en molts de casos, també és alterada per l'activitat turística, tant amb relació als usos, com als coneixements, percepcions i ideologies al voltant de les llengües que entren en conflicte; o, si es prefereix, en contacte.

Gran part de les modificacions en l'equilibri sociolingüístic existent prèviament a la incidència turística són resultat de factors extralingüístics relacionats amb els àmbits esmentats abans.

En el cas de les Balears (però seria un tret comú amb molts de territoris de llengua catalana i amb molts altres indrets convertits en destinació del turisme de masses sorgit durant la segona meitat del segle passat), es produeix un canvi molt ràpid —en el traspàs d'una sola generació— en l'activitat laboral, que passa a centrar-se principalment en el sector terciari i que residualitza la principal fins aleshores, la del sector primari, bàsicament l'activitat agrícola. Aitals canvis suposen també modificacions radicals dels entorns lingüístics que envolten quotidianament l'activitat laboral.

Simultàniament, es capgira el sentit del moviment migratori insular. D'una societat que produeix emigrants es passa a una societat que n'acull en grans proporcions.⁴⁶⁷ Inicialment, majorment procedents de territori espanyol que es trobaven amb una situació en què la seva llengua era oficial i, en canvi, l'autòctona no tenia aquest reconeixement, la qual cosa no impedia de cap manera l'interès, ni la possibilitat, d'adquirir-la pels nousvinguts. Posteriorment, el reconeixement oficial del català (Llei orgànica 2/1983, de 25 de febrer, d'Estatut d'autonomia de les Illes Balears) s'ha fet sense que el castellà el perdi i, a més, aquesta ha conservat a la pràctica erròniament el caràcter de llengua prioritària en gairebé tots els àmbits. L'arribada, massiva a partir de la darrera dècada del segle XX,⁴⁶⁸ d'immigració (laboral i residencial) de procedència lingüística plural (entre els residents a les IB s'han arribat a identificar més de 160 llengües primeres) no ha canviat la tendència a convergir cap al castellà a l'hora de triar la llengua per als contactes entre heterolingües o de triar aquesta llengua en adreçar-se a persones no identificades lingüísticament.

Mentre una societat és altament homogènia quant a la pertinença lingüística dels seus membres, la manca de reconeixement d'oficialitat de la llengua territorial no té la transcendència

⁴⁶⁷ L'any 1950, el 9,9% de la població resident a les Balears havia nascut fora de les Illes. L'any 2014, el 44,6%. (Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'IBESTAT; consulta 21/09/2015)

⁴⁶⁸ L'any 1996, el 26,2% dels residents a les Balears havien nascut en territori espanyol fora de les Balears i el 6,1% a l'estranger. L'any 2014, aquests valors són el 22,4% i el 22,2, respectivament. Dels nascuts en territori espanyol caldria restar, des d'un punt de vista lingüístic, els nascuts al País Valencià i a Catalunya (4,8% el 1996 i 4,9% el 2014). Font: Elaboració pròpia a partir de les dades d'IBESTAT (Consulta 21/9/02015)

ni la immediatesa en els efectes de quan en una mateixa societat coexisteixen membres de comunitats lingüístiques diferents, sobretot si la llengua d'una d'elles, diferent de la pròpia del territori, té reconegut el caràcter de llengua oficial. Això mateix passa si són dues les llengües considerades oficials, però una de les dues té una consideració prioritària (tant si és legalment com només a la pràctica) sobre l'altra, té un reconeixement i presència internacionals més elevats i, a més, hi aporta membres monolingües. I aquesta diferència també es manifesta, pel que fa als efectes de l'activitat turística, si es tracta d'una societat interferida lingüísticament i culturalment o si, en aquest aspecte, és una societat amb els trets propis del que es considera de comú com una situació de normalitat.

A més de la població permanent que hi aporta directament l'activitat turística, també s'ha de tenir en compte la incidència sobre l'equilibri lingüístic la presència transitòria dels mateixos turistes. A les Illes Balears, el nombre de turistes anuals és més de deu vegades superior al dels residents;⁴⁶⁹ als mesos d'estiu el nombre de persones que són a les Balears duplica el nombre de residents permanents.⁴⁷⁰ Els efectes d'aquest factor es noten en el paisatge lingüístic, en els hàbits lingüístics dels residents a l'hora de la tria de llengua en segons quins contextos. No es tracta sols de l'ús i la presència de llengües de fora en l'activitat, sinó la part més greu, pel que fa a la transcendència lingüística, és l'ocultació, més o menys intencionada, de la llengua territorial, que sovint passa totalment desapercebuda als visitants.

Un altre dels canvis que propicia la indústria turística basada en el sol i platja és l'aparició de nous nuclis urbans a la perifèria. Uns nuclis que no sols es formen a partir d'allotjaments, establiments i serveis destinats als turistes, sinó també amb residències dels treballadors que hi fan feina o amb segones residències dels autòctons que s'hi traslladen temporalment. En general la composició humana d'aquests nous nuclis, formada per al·luvió de persones de procedències diverses (autòctons, immigrants laborals i residencials) i població flotant, dificulta la cohesió social i la consolidació de la llengua territorial com a interllengua i, en general, en el nostre cas, és el castellà la que fa majorment aquesta funció. Mentrestant, els nuclis tradicionals es van buidant de població autòctona, que es mou cap a la capital o cap als nous nuclis, i, en alguns casos, aquest buidament és compensat per l'establiment de població immigrada amb recursos reduïts.

Aquesta nova composició urbana interfereix l'equilibri lingüístic i sovint fa canviar la percepció dels membres de la comunitat lingüística sobre la seva llengua, en sentit negatiu. Una reconsideració que consisteix a veure-la com a incompleta, sense la plenitud necessària; és a dir, insuficient per al desenvolupament de determinades funcions. En canvi, sobrevaloren el coneixement d'altres llengües «superiors». És evident que la valoració del poliglòtisme com a consens social és encomiable. Precisament els majors índexs de poliglòtisme a Europa apareixen en les comunitats lingüístiques de dimensions petites i mitjanes. La perversió d'aquesta tendència és quan suposa el rebuig de la llengua pròpia, que condueix al desús en situacions en què podria complir perfectament les funcions socials encomanades i, a la llarga, a la desaparició de la llengua.

Davant una situació com aquesta, sobretot quan es tracta de comunitats lingüístiques petites o, com la nostra, mitjanes, les reaccions que es poden produir són bàsicament dues: amagar els trets lingüístics i culturals que els fan diferents, perquè els interpreten com un obstacle per al desenvolupament.

⁴⁶⁹ El 2014, el nombre de turistes va ser de 13.579.365. Font: *El Turisme a les Illes Balears. Anuari 2014*. (Consulta 21/09/2015) <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST865ZI193950&id=193950>

⁴⁷⁰ L'1 d'agost del 2014, l'indicador de pressió humana assenyalava que el nombre de persones que hi havia a les Balears arribava a 1.921.466; font: IBESCAT (Consulta 21/09/2015)

lupament del negoci, o mostrar-los com a valor afegit a la resta de l'oferta, adreçada a tot el conjunt o, amb l'intent de diversificar l'oferta i de dotar-la de característiques particulars, a una part.

De fet, avui dia, totes les comunitats lingüístiques no subordinades esmercen esforços per a la projecció exterior de la seva producció cultural i del coneixement de la llengua, de vegades destinant-hi importants recursos econòmics i humans mitjançant organismes especialitzats (l'Alliance Française, el British Council, els instituts Cervantes, Goethe, Camões, Lull... tenen aquest principal objectiu). Fer conèixer a l'exterior aquesta realitat que es vol projectar, també —en les societats amb important incidència de l'activitat turística— es pot fer, i probablement amb més efectivitat, entre la població visitant. No aprofitar el turisme per a contribuir a l'objectiu de la projecció exterior d'una comunitat és un error i una tuda de recursos. Encara que només sigui una part dels turistes que se'n poden sentir atrets per les actuacions en aquesta camp, sempre seran més que els que s'hi sentiran en els seus llocs d'origen. I, *in situ*, els resultats seran més efectius.

Per a revertir en positiu la incidència del turisme es fan necessàries actuacions de característiques diferents; unes que impliquen despesa, en recursos humans i materials, i unes altres que suposen simplement modificació de determinats usos i comportaments i reorganització d'alguns aspectes de l'entorn lingüístic.⁴⁷¹

Entre les actuacions possibles per a contrarestar els efectes negatius del turisme en l'estabilitat lingüística de les societats receptores, la primera, i més evident, és, en comptes de l'habitual ocultació de la llengua pròpia, fer-la present en el paisatge lingüístic dels entorns freqüentats pels turistes.⁴⁷² La retolació comercial i institucional, els opuscles de promoció, les pàgines web, les guies, els productes de consum quotidià en els hotels, etc. poden ser suports idonis perquè la llengua catalana aparegui, al costat sempre que sigui necessari dels mateixos textos en les llengües ue es considerin més adequades per als destinataris.

Dins aquesta mateixa línia de mostrar en lloc d'ocultar, també hi contribuiria l'oferta de productes de marxandatge i de records en què es faci present, encara que tangencialment, la realitat lingüística. En aquest sentit, el respecte a la toponímia tradicional i la rendibilització de referents culturals i ambientals autòctons esdevenen inqüestionables. Paral·lelament, facilitar informació sobre relacions entre la llengua de la comunitat que visiten i les llengües d'origen dels turistes, com puguin ser mostres de traduccions en els dos sentits, diccionaris bilingües, episodis d'intercanvi lingüístic especial, préstecs entre les dues llengües, paral·lelismes curiosos, etc.

Sens dubte, aquest enfocament suposa sacsejar la manera d'actuar que ha tengut fins ara la indústria turística illenca. Només per aquesta circumstància ja es justificaria la necessitat d'una planificació del canvi de manera global i amb la participació, la guia i l'estímul de les institucions públiques (tant d'àmbit general com local).

⁴⁷¹ Veg. Joan Melià "El turisme i la projecció exterior de la llengua catalana" a *Revista de Llengua i Dret*, nú. 44 (2005). És interessant també el treball d'Olivier Gandou Saquer *La percepció de la llengua catalana pels turistes i visitants a Catalunya Nord* (2006), publicat per l'Observatori de la Llengua Catalana. Accessible a: http://www.observatoridelallengua.cat/arxius_documents/informe_08.pdf

⁴⁷² Aquesta poca visibilitat del català en el paisatge de les zones turístiques ha estat recollida en diversos treballs. Com a exemple es pot consultar, sobre la Badia de Palma, el treball de A. Bruyél-Olmedo i M. Juan-Garau "Minority languages in the linguistic landscapes of tourism: the case of Catalan in Mallorca" (*Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 36, núm. 6, 2015) o, sobre altres zones turístiques de Mallorca, *El català als sectors del comerç i la restauració*, publicat pel Consell de Mallorca (2010). Accessible a: <http://www.conselldemallorca.cat/media/21558/estudisociolingüistic09.pdf>

No hauria de ser considerada una excentricitat reclamar que la indústria turística inverteixi part dels seus guanys i de la seva activitat en la restitució i l'amortiment dels efectes negatius que té sobre una societat, tant en l'aspecte paisatgístic com cultural i lingüístic.

Totes les comunitats lingüístiques afectades per la indústria turística també han de resistir la sacsejada d'altres factors que fan més permeables les fronteres lingüístiques. A més, les petites i mitjanes encara esdevenen més vulnerables davant l'expansió mitjançant l'activitat turística de les dues o tres més potents des d'un punt de vista demogràfic i polític social.

La convivència social de la pluralitat lingüística i el poliglòtisme amb el manteniment de les comunitats lingüístiques tradicionals serà possible si es prenen les mesures adequades perquè aquestes tendències siguin compatibles. Per a assolir aquest objectiu és necessari que les institucions públiques, les organitzacions socials i les persones des del seu comportament individual coincideixin en l'estratègia i en la voluntat de fer-ho possible.

Bibliografia

- Agència de Turisme de les Illes Balears (2014) *El Turisme a les Illes Balears. Anuari 2014*. <http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST865ZI193950&id=193950>
- Bruyél-Olmedo, A. i M. Juan-Garau (2015) "Minority languages in the linguistic landscapes of tourism: the case of Catalan in Mallorca" (*Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 36, núm. 6, 2015)
- Gandou Saquer, O. (2006) *La percepció de la llengua catalana pels turistes i visitants a Catalunya Nord*. Barcelona: Observatori de la Llengua Catalana. Accessible a: http://www.observatori-delallengua.cat/arxius_documents/informe_08.pdf
- IBESTAT (Institut Balear d'Estadística) pàgina web «Població» <http://ibestat.caib.es/ibestat/estadistiques/poblacio>
- Melià, J. (2005) "El turisme i la projecció exterior de la llengua catalana" a *Revista de Llengua i Dret*, núm. 44 (2005).
- Ramis Sastre, M. A. (coord.) (2010) *El català als sectors del comerç i la restauració*, publicat pel Consell de Mallorca (2010). Accessible a: <http://www.conselldemallorca.cat/media/21558/estudisociolingüistic09.pdf>

